
Ari Vuorio

Matti Koskenniemen yhteys Peter Petersenin Saksaan

Aluksi

Janne Majaniemi on useassa artikkelissa käsitellyt Peter Peterseniä (1884–1952) ja Matti Koskenniemen Saksan matkoja. Samoin Jyrki Kaarttinen on käsitellyt samoja aiheita. Erityisesti Kaarttinen on erikoistunut kansallissosialistien kasvatustieteeseen. Tukeudun omassa tekstissäni näiden asiantuntijoiden kirjoituksiin. Petersenin toimi Weimarin tasavallan (1919–1933) ja kolmannen valtakunnan (1933–1945) sekä lyhyen aikaa sodan jälkeisessä DDR:ssä.

Matti Koskenniemi (1908–2001) oli Helsingin yliopiston kasvatustieteen professori vuosina 1955–1972. Koskenniemi tunnettiin ahkerana kasvatustieteellisenä kirjoittajana. Hän ehti olla myös monessa mukana kun kasvatustieteen vähitellen kehkeytyi kasvatustiede. Kasvatustieteilijöiden määrä oli paisunut huomattavaksi hänen jäädessä eläkkeelle. Koskenniemen varhaisen tieteellisen ajattelun kehittymiselle tärkeitä olivat 1930-luvun vuodet. Koskenniemelle Pohjoismaat ja Yhdysvaltojen tieteellinen anti oli myös tärkeää. Näiden alueiden merkitys ehkä kasvoikin toisen maailmansodan jälkeen. Koskenniemi kiinnostui saksalaisesta Petersenistä aikana, jolloin Saksa oli diktatuuri. Kasvatusalan ihmisille demokratian aika oli, äärioikeistolaisia lukuun ottamatta, ihanteellista aikaa. Toisaalta kasvatustieteiden diktatuurivaltiossa voi olla kiinnostava tutkimuskohde. Mistä tässä Koskenniemen innostuksessa Peter Peterseniin 1930-luvun lopulla oli kysymys?

Koskenniemi tutustuu Peter Peterseniin ja saa kontaktin Elsa Köhleriin

Muistelmissaan vuodelta 1983 Koskenniemi kertoo: ”Ollessani Lohjalla jo tarkastajan virassa 1936 tuli minulle postissa Petersenin teos *Der kleine Jena-Plan* (7./8.painos), jossa oli omistuskirjoitus ” Herr Doktor Matti Koskenniemi. Besten Wünschen für 1937 und den Fortgang seiner Untersuchungen, Dr Peter Petersen.”¹ Petersen eli silloin kolmannen valtakunnan alaisuudessa. Hänen lähestyi siis Koskenniemeä, joka oli kirjoittanut saksankielisen väitöskirjan toukokuussa 1936. Koskenniemi ei kerro, miksi Peterseniä oli kiinnostunut hänestä. Saksankieliset väitöskirjat olivat 1930-luvuilla Suomessa suosittuja. Koskenniemi oli saanut omalle väitöskirjalleen kääntäjän, joka käänsi sen saksaksi. Kirja ja kirje saivat aikaan sen, että vuonna 1937 Koskenniemi matkusti Jenaan kuukaudeksi. Vuonna 1939 Koskenniemi kävi uudelleen Saksassa tutustumassa Jena-kouluihin. Koskenniemen mukaan...”minä en siis löytänyt Peterseniä, vaan hän löysi minut”² Petersen ei ollut ensimmäinen Koskenniemen Saksan kontakti. Matti Koskenniemi toteaa muistelukirjassaan vuodelta 1983 ”Niin minä sitten syksyllä 1932 ilmoittauduin auskultoimaan, vaikka en ollutkaan matematiikan lehtorin virkaan pätevä puutteellisten matematiikanopintojeni takia. Heti ensimmäisessä lokakuussa pidetyssä kasvatusopin professorin konferenssissa – jotka olivat yleiskonferensseja – Lilius antoi minulle tehtäväksi esitellä Elsa Köhlerin vastikään ilmestyneen *Entwicklungsgemässer Schaffenunterricht* – teoksen”³

Elsa Köhlerin tulo Jenaan aloitti Petersenin tapaustutkimukset. Karlsson on viitannut tutkija Retteriin, jonka mukaan Peter Petersenin ja Elsa Köhlerin yhteistyö oli hyvin rajoitettua.⁴ Koskenniemelle nämä Jenan tapaustutkimukset antoivat ratkaisevan impulssin kohti empiiristä didaktiikkaa. Elsa Köhlerin elämässä vuosina 1931–1933 oli aikakausi, jolloin hän teki tilannetutkimuksia Jenassa Saksassa.

¹ Koskenniemi, M. 1983, 18.

² Koskenniemi, M. 1983, 18.

³ Sama, 11.

⁴ Karlsson, L. 1998, 180.

Elettiin Weimarin tasavallan loppuaikojia. Yhdessä opiskelijoittensa kanssa Köhler tutki kansakoululaisia. Peter Petersenin kokeilukoulu sijaitsi Jenassa yliopiston yhteydessä, ja Peter Petersen oli kutsunut sinne Elsa Köhlerin. Petersen oli tietoinen siitä, että Köhlerin edustama tutkimustapa oli teoreettisesti ja metodologisesti uusi alue.⁵

Elsa Köhler oli Wienissä pitkän uran tehnyt opettaja, joka oli väitellyt tohtoriksi oppimispsykologista vuonna 1926. Elsa Köhler korosti Karlssonin mukaan, että ”hän oli käytännön opettaja, joka lähestyi teoreetikkoa”.⁶ Köhler ammensi teoriansa pääasiassa psykologiasta, ja hänelle oli tärkeää tilannepedagogiset tutkimusmenetelmät. Charlotte Bühlerin tutkimukset tutkimuksensa olivat erityisen tärkeitä Köhlerille.

Myöhemmin Elsa Köhlerin ja Peter Petersenin välit kiristyivät. Peter Petersenin toinen vaimo tohtori Else Müller-Petersen osallistui myös tutkimuksiin. Karlsson viittaa Matti Koskenniemen näkemyksiin vuodelta 1971, jonka mukaan Petersenin ja hänen vaimonsa Elsen tutkimuslinjaukset tulkittiin tuolloin melko alkeellisiksi. Koskenniemen mukaan heidän luokittelunsa perustui subjektiivisiin arvoasetelmiin.⁷ Tämän arvion voi tulkita sisältävän jalkiviisautta.

Peter Petersen arvioi myöhemmin Köhlerin olevan yksipuolisesti psykologinen tarkkailij ja että hän unohti sosiaalisen ja kollektiivisen todellisuuden kasvatustodellisuudessa.⁸

Elsa Köhler teki laajoja tutkimuksia oppimisesta, ja hän teki vuosina 1924–1935 aktiivista kielipedagogista yhteistyötä ruotsalaisen opettaja Ingeborg Hambergin johtaman Varbergin koulun kanssa.⁹ Ruotsissa hän vieraili useasti pitkiäkin aikoja. Köhleriltä ilmestyi vuonna 1936 ruotsiksi *Aktivitetspedagogik*.¹⁰ Köhler keksi aktiivisuuspedagogiikkakäsitteen saksan sanasta *Schaffunterricht*.¹¹ Elsa Köhlerin ja Peter Petersenin välillä käytiin kirjeenvaihtoa kesäkuusta 1933 huhtikuulle

⁵ Sama, 179.

⁶ Sama, 94–96.

⁷ Sama, 182.

⁸ Karlsson, L. 1998, 182.

⁹ Sama, 116.

¹⁰ Sama, 183. Kirjassa viitataan muun muassa Albert Liliuksen tutkimuksiin.

¹¹ Sama, 57.

1938. Köhlerin mukaan Petersen oli yhteistyötä tehdessään kansallissosialistien kanssa pettänyt oman Jenan suunnitelmansa.¹²

Köhler katsoi kasvatuksen maailmaa pääasiassa punaisen Wienin näkökulmasta. Lisäksi hän oli perheetön kieltenopettaja. Petersen ja Köhler olivat iältään lähellä toisiaan. Köhler oli viisi vuotta Peterseniä vanhempi. Sukupuoli vaikutti 1900-luvun alussa asemaan ja arvostukseen. Toisaalta juuri sukupuoliroolien takia pienempien lasten opettajat ja tutkijat olivat naisia, koska heidän oletettiin sukupuolensa takia ymmärtävän paremmin lapsia.

Weimarin tasavallan (1919–1933) ajan opettajat ja opettajankoulutus

Weimarin tasavallan hallitukset vaihtuivat useasti aivan kuten Suomen hallitukset 1920-luvulla. Hallitusten tiheä vaihtuminen oli tyyppillistä myös Ranskassa samaa aikaan. Vaikka hallitukset vaihtuivat useasti (1919–1932 oli 20 hallitusta), niin ministerien tehtävien hoitajissa ei ollut samanlaista vaihtuvuutta. Weimarin tasavalta oli yksi niistä valtioista, jotka toimivat sosiaalisen modernisaation kärjessä ensimmäisen maailmansodan jälkeen.¹³

Kuva Weimarin tasavallasta on muuttunut historioitsijoiden parissa esimerkiksi niistä vuosista, kun Koskenniemi kirjoitti Peter Peterseniä puolustavaa tekstiä. Toisaalta Koskenniemi ei ollut historioitsija tai valtiotieteilijä, jolla olisi ollut koulutuksensa puolesta edellytyksiä ymmärtää syvällisesti Saksan historiaa ja yhteiskuntaa.

Kaarttisen mukaan Weimarin tasavallan aikana 1919–1933 noin 300 000 opettajasta vain noin 9000 liittyi Kansallissosialistiseen puolueeseen ja Kansallissosialistiseen Opettajaliittoon ennen kansallissosialistien valtaannousua.¹⁴ Suurin osa kansakoulunopettajista kuului Saksan Opettajayhdistykseen (*Der Deutsche Lehrerverein, DVL*), jossa

¹² Sama, 184.

¹³ McElligot, A. 2013, 8–9.

¹⁴ Kaarttinen, J. 2010. Kasvatus 5/2010 Saksalaisten opettajien ja heidän etujärjestöjensä suhtautuminen kansallissosialisteihin Weimarin tasavallan aikana (1919–1933), 465.

oli Weimarin tasavallan lopulla noin 147 000 jäsentä. Kaarttinen käyttää gymnasiumin opettajista nimitystä lukionopettajat, jotka kuuluvat Saksan Filologiliittoon (*Der Deutsche Philologenverband, PhV*). Tässä järjestössä oli noin 30 000 jäsentä. Näiden lisäksi oli pienempiä etujärjestöjä, joissa opettajien järjestäytymisen perusteena oli uskonnollinen, pedagoginen, poliittinen suuntautuminen tai sukupuoli.¹⁵ Uudemman tuktimuksen mukaan opettajat vastustivat kansallissosialisteja enemmän kuin aikaisemmin on väitetty. Vastustajia olivat monet uskonnolliset ryhmittymät, kuten juutalaistaustaiset ja katolilaiset opettajat. Lisäksi kansallissosialisteja vastustettiin myös poliittisista ja pedagogisista syistä. Vastustusta esiintyi selvimmin suurkaupungeissa, kuten Hampurissa, Leipzigissä ja Berliinissä ja erityisesti näiden ”progressiivisissa” opettajissa ja kansakoulunopettajien keskuudessa.¹⁶ Arvomaailmaltaan progressiiviset kuuluivat sosialidemokraatteihin, kommunisteihin tai poliittiseen keskusta.¹⁷ Eri tutkimuksiin viitaten Kaarttinen esittää, että vajaa 3 % kaikista opettajista liittyi kansallissosialisteihin ennen vuotta 1933. Luku oli hiukan korkeampi kuin keskimäärin työssäkäyvässä väestössä.¹⁸

Martti Hela oli tunnettu musiikkimies, filosofian lisensiaatti (tohtori vuonna 1932) ja Kajaanin seminaarin johtaja (1927–1943). Hela oli tehnyt jo 3 opintomatkaa Saksaan ennen vuoden 1929 matkaa. Tämän neljännen matkan Weimarin Saksaan, innoittamana Hela kirjoitti 23-sivuisen tekstin otsikolla *Saksan nykyinen kansakoulunopettajain valmistus*.¹⁹

Hampurissa kansakoulunopettajien koulutus oli järjestetty yliopiston yhteyteen. Siellä kansakoulunopettajat pääsivät tutustumaan kasvatustieteeseen. Helan mukaan tarjolla oli hienoja luentoja, joita pitivät Deuchlerin ja Flitnerin kaltaiset tunnetut professorit. Yliopistossa oli myös pedagoginen seminaari, jonka toimintaan opiskelijat osal-

¹⁵ Sama, 457.

¹⁶ Sama, 460.

¹⁷ Sama, 462–463. Kaarttinen viittaa tutkija K. Jarauschin (1990) *The unfree professions. German lawyers, teachers and engineers 1900–1950* -teokseen

¹⁸ Sama, 463.

¹⁹ Hela, M. 1930. *Saksan nykyinen kansakoulunopettajain valmistus*. Helsinki 1930. Raittiuskansan Kirjapaino Oy.

listuivat. Yliopiston laaja tarjonta antoi opiskelijoille mahdollisuuksia monipuolisiin opintoihin. Psykologista seminaaria oli aikoinaan johtanut kuuluisa Ernst Meumann sekä Helan vierailun aikana arvostettu tiedemies William Stern. Kokeellisen eli eksperimentaalisen psykologian alalla Hampurin yliopistossa oltiin pitkällä.²⁰ William, alkuaan Wilhelm Stern oli juutalaistaustainen tutkija, jonka ura päättyi Saksassa kansallissosialistien valtaannousuun. Flitner puolestaan oli tunnettu konservatiivisista näkemyksistään. Deuchler oli nimitetty Hampurin yliopiston kasvatustieteen professoriksi vuonna 1923, jota tehtävää hän hoiti vuoteen 1945. Peter Petersen oli hävinnyt hänelle kilpailun professuurista. Deuchler oli alkuaan vasemmistoliberaalin DDP-puolueen (*Deutsche Demokratische Partei*) kannattaja, mutta kääntyi kansallissosialistiksi vuonna 1932 ja oli sen jälkeen aktiivinen kansallissosialisti. Martti Hela kävi Saksassa opintomatalla vielä vuonna 1931 eli kaikkiaan viisi kertaa. Matti Koskenniemen verrattuna Helaa voitaneen pitää jonkinlaisena Weimarin Saksan, tai ainakin sen kouluolojen tuntija.

Kansallissosialistien tultua valtaan vuonna 1933 myös Hampurin ohjelma loppui. Kansallissosialistien nousu merkitsi Saksalle sekä Itä-vallalle (vuonna 1938) valtavaa aivovuotoa tieteessä ja kulttuurielämässä. Käytännössä kaikki juutalaiset ja sosialistiset tiedemiehet joutuivat lopettamaan uransa tai lähtemään maasta.

Kansallissosialistien koulutusnäkemykset

NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*) nousi periaatteessa laillisia keinoja käyttäen valtaan, kun presidentti Hindenburg nimitti suurimman puolueen puheenjohtaja Adolf Hitlerin tammikuussa vuonna 1933 valtakunnan kansleriksi. Valtaan noustuaan kansallissosialistit aloittivat voimakkaat kansakoulunopettajien puhdistukset vasemmiston vahvoilla alueilla. Vasemmistolaisten, roomalaiskatolilaisten, naisten ja liberaalien opettajien parissa kansallissosialistien toimet herättivät vastustusta.²¹ Saksan Opettajayhdistyksen

²⁰ Hela, M. 1930.

²¹ Kaarttinen, J. 2010, 465.

liberaalit jäsenet tajusivat ennen NSDAP:n valtaan nousua heidän tavoitteensa syrjäyttää demokratia.²² Oppikoulunopettajille ja varsinkin konservatiivisille oli kansallissosialistien noustua valtaan tärkeää turvata omat etuoikeutensa. Joitakin oppikoulunopettajia innosti myös kansallissosialistien kielteinen suhtautuminen Weimarin tasavallan aikana esiin nousseisiin pedagogisiin uudistuksiin. Esimerkiksi Montessori-pedagogiikkaa edustavat koulut kiellettiin Saksassa vuonna 1935 ja Steiner-koulut vuonna 1938. Maria Montessorin innostuminen rauhanaatteesta oli asia, joka ei myöskään sopinut kansallissosialisteille. Erilaiset vaihtoehtopedagogiikat olivat kuitenkin marginaalisia ilmiöitä useissa maissa. Reformipedagogiikan aktivistien, kuten Deweyn tai Köhlerin näkemyksistä tavallisissa kouluissa, niin Saksassa kuin Suomessakin, oli oletettavasti otettu jotain, mikä koettiin hyödylliseksi ja loput asiat tehtiin vanhaksi hyväksi havaitulla menetelmällä. Poikkeuksiakin oli. Esimerkiksi Alankomaissa oli Montessori-kouluja perustettu vuoteen 1935 mennessä jo yli 200.

Kansallissosialistit muuttivat koko koulujärjestelmän palvelemaan totalitaarista diktatuuria. Osa opettajista vastusti kansallissosialistien toimintaa vetäytymällä professionaalisuuden suojaan. Vastaavan tyyppiä ilmiöitä tapahtui Stalinin Neuvostoliitossa. Oppikoulunopettajia edustanut Saksan Filologiliitto lakkasi olemasta itsenäisenä järjestönä kesällä 1936. Erityisesti nuoret opettajat kannattivat kansallissosialisteja.²³ Heidän kannattajiaan kuvasivat kaupunkilaisuus, protestanttisuus, nuoruus ja miessukupuoli. Protestanttiset miesopettajat kokivat juutalaiset ja roomalaiskatolilaiset opettajat uhkana. Kansallissosialismissa vetosi nuoriin oppikoulunopettajiin anti-intellektualismi ja tietty radikaalisuus. Oma osuutensa suosiossa oli myös kansallissosialistien lupaamissa uranäkymissä. Kansallissosialismi vastusti yksilöllisyyttä ja liberalismia.²⁴ Tutkija Preisingiin viitaten Kaarttinen toteaa, että ei voi puhua yhdestä yhtenäisestä kansallissosialistisesta kasvat-

²² Sama, 460. Viittaa tutkija Lambertin näkemyksiin.

²³ Kaarttinen, J. 2010, 462.

²⁴ Kaarttinen, J. 2007. Kohti uljasta ihmistä-näkemyksiä kansallissosialistisesta kasvatustieteiden laitos Pro gradu, 86–87.

usteoriasta. Kansallissosialistit näkivät itsensä ”valistuksen järjen tärkeyttä korostavan ajattelun antiteesinä ja saksalaisen henkityhteöllisen pedagogiikan ajatustraditioiden vastapoolina, koska kansallissosialistien ideologian mukaan porvarillinen henkityhteöllinen pedagogia ei ollut ymmärtänyt ihmisen olemusta oikeanlaisesti.”²⁵

Eero Kuparisen mukaan armeija oli Saksalle ”kansakunnan valta-
vin koulu”. Koulun ja armeijan tehtävä oli kasvattaa nuoriso sotaan. Hitlerille sota oli välttämätön ja väistämätön asia. Tieteellinen koulutus oli Hitlerille toissijaista, tärkeintä oli luonteen jalostaminen ja erityisesti tahdonlujuuden ja vastuuntunnon kasvattaminen.²⁶

Matti Koskenniemen ensimmäinen matka Saksaan

Lilius oli kehottanut Koskenniemeä ulkomaankohteita valitessa miettimään kohteita, jossa olisi Köhlerin ja Bühlerin kaltaisia tutkijoita. Liliuksen mainitsevat henkilöt olivat toimineet pääasiassa Wienissä, ja Köhler oli alkujaankin itävaltalainen. Koskenniemen mukaan Lilius ei tuntenut Peterseniä.²⁷

Matti Koskenniemi matkusti ensimmäisen kerran Saksaan opintomatkalta vuonna 1935. Hän kirjoitti matkastaan *Kansakoulun lehdessä* otsikolla Matkavaikutelmia kolmannen valtakunnan koululaitoksesta.²⁸ Koskenniemi matkusti Saksaan ensimmäistä kertaa opiskellakseen älykkyystutkimusta. Vastineeksi apurahasta vaadittiin kirjallista selvitystä matkasta ja kuvausta ulkomaiden kouluoloista. Koskenniemelle keskeistä oli löytää omaan tutkimustyöhön liittyviä käytännön esimerkkejä. Opintomatka ei vastannut Koskenniemen ennako-odotuksia, ja Saksan koulutuspolitiikkaan hän suhtautui kielteisesti.²⁹

Koskenniemi pyrki tutustumaan Elsa Köhlerin viittaamiin teoksiin ja halusi tutustua englanninkieliseen tutkimukseen, johon Kos-

²⁵ Sama, 86–87.

²⁶ Kuparinen, E. 1998. Artikkelinä ”Für Führer, Volk und Vaterland”- tavoitteena kansallissosialistinen ihminen, 236–237. Teoksessa Härmänmaa. T. ja Mattila. M. toim. Uusi uljas ihminen eli modernin pimeä puoli. Atena. Jyväskylä.

²⁷ Koskenniemi, M. 1983, 28.

²⁸ Sama, 185.

²⁹ Majaniemi, J. 2007, 475.

kenniemen mukaan saksalaiset tutkijat harvoin viittasivat. Väitöskirjan empiirinen osa oli Koskenniemen mukaan tuolloin jo melkein valmis.³⁰ Hyviä ja tutkimukseensa sopivia kirjoja Koskenniemi löysi Ruotsin, Tanskan ja Saksan kirjastoista. Peterseniä ja hänen tuotantaan hän ei tuolloin vielä tuntenut.³¹ Väitöskirja nojasi huomattavassa määrin Elsa Köhlerin ja Karl Reiningerin tutkimuksiin. Koskenniemi oli kirjeenvaihdossa Karl Reiningerin kanssa ennen väitöskirjansa valmistumista.³² Karl Reininger oli wieniläinen opettaja, jonka teoksista ainakin *Das soziale Verhalten von Schulneulingen* oli kirja, johon Koskenniemi tutustui Saksassa ollessaan.

Erikoinen piirre oli se, että Koskenniemi viittasi Wienissä paljon vaikuttaneihin tutkijoihin, mutta ei tutustunut Wienin kirjastoihin. Koskenniemi ei matkustanut Yhdysvaltoihin, vaikka häntä kiinnostivat yhdysvaltalaiset tutkijat. Oletettavasti suullinen englannin taito ei ollut riittävän hyvä. Ruotsin kouluolot kiinnostivat, sillä Koskenniemi julkaisi *Kansakoulun lehdessä* matkakertomuksen Malmön erityiskoulujärjestelyistä. Kirjoituksen sävy oli myönteinen. Majaniemen tulkinnan mukaan Tanska ja Ruotsi olivat yhtä tärkeitä kuin Saksa matkakohteena.³³ Saksa matkakohteena ei ollut Koskenniemen kirjeiden perusteella itsestäänselvyys. Saksa kohteena tuli esille Albert Liliuksen, Eino Kailan ja Leipzigissä opiskelevan Ohto Oksalan kirjeistä. Eino Kaila kirjoitti Wienistä huhtikuun lopulla 1934 pohtien olisiko se hyvä paikka Koskenniemelle. Eino Kaila, kuuluisa filosofi ja professori, oli tutustunut Wienin piiriin ja erityisesti Moritz Schlickin ajatuksiin.³⁴

Kaila mainitsi Charlotte Bühlerin palaavan Englannista kesäkauden jälkeen. Elsa Köhler ei asunut tuolloin Wienissä, vaan oli taas Ruotsissa, Göteborgissa.³⁵ Eino Kaila suositti Saksaa, korostaen maan tieteen korkeaa tasoa ja viitaten Ohto Oksalaan. Ohto Oksala touko-

³⁰ Koskenniemi, M. 1988, 2.

³¹ Sama.

³² Majaniemi, J. 2007, 477–478.

³³ Majaniemi, J. 2007, 478.

³⁴ Katso Juha Mannisen artikkeli tieteessä tapahtuu. Eino Kailan tie Wienin piiriin. verkkojulkaisu. tieteesatapahtuu.fi/022/manninen022.htm

³⁵ Majaniemi, J. 2007, 479.

kuussa 1934 kirjoitetussa kirjeessä Koskenniemelle suositteli osallistumista Tübingenin psykologikonferenssiin. Oksala suositti professori Hetzeriä. Hetzer kävi Suomessa luennoimassa vuonna 1935. Vierailusta kertoi Kansakoulun lehti samana vuonna. Koskenniemi ei mainitse tavanneensa Hetzeriä eikä hän ollut Koskenniemen mukaan hänen esikuvansa.³⁶ Hetzer oli Charlotte Bühlerin oppilas. Myöhemmin älykkyystutkimusta käsittelevässä kirjassaan vuodelta 1938 Koskenniemi viittaa usein Hetzeriin.³⁷

Peter Petersen

Majaniemen mukaan Jaakko Pärssinen oli ensimmäinen suomalainen, joka tapasi Peter Petersenin. Tämä tapahtui 1924. Kaarlo K. Mäkinen tapasi Petersenin vuonna 1930 ja Frans Nurmi vuonna 1934.³⁸ K. K. Mäkisen *Uudistuva Kasvatus- ja opetustyö*- aikakauskirjassa Peterseniä esiteltiin useassa numerossa muun muassa vuodelta 1925 numero 3 ja 1926 numero 4 sekä numerossa 4 vuodelta 1931 ja 1932 numeroissa 2 ja 4. Frans Nurmelta on samassa lehdessä matkakirje Jenasta 8.11.1932.³⁹ Mäkinen oli *Uudistuva kasvatus ja opetustyö* päätoimittaja vuosina 1925–1939.

Peter Petersen oli syntynyt 1884 Flensburgin alueella lähellä Tanskan rajaa. Petersen edusti siis aivan eri ikäpolvea kuin Koskenniemi. Ikäeroa miehillä oli 24 vuotta. Tohtoriksi Petersen väitteli vuonna 1908 eli samana vuonna, jolloin Koskenniemi syntyi. Petersen kuoli vuonna 1952. Peter Petersen oli saksalainen, laajan humanistisen koulutuksen saanut pedagogi, joka oli tunnettu Jenan-ohjelman kouluistaan. Jena-suunnitelma oli valmistunut vuonna 1927 ja oli laadittu 10-vuotista kansakoulua varten. Omia luokkahuoneita eikä aine-
luokkia ollut Oppilaat oli jaettu kolmivuotisryhmiin. Ryhmätyö oli yksi keino kehittää sosiaalisesti tuntevia yksilöitä.⁴⁰ Iisalon mukaan

³⁶ Sama, 480.

³⁷ Katso Koskenniemi, M. 1938. Älykkyystutkimuksen menetelmät. Porvoo-Helsinki. WSOY.

³⁸ Majaniemi, J. 2007, 480.

³⁹ Katso Uudistuva Kasvatus ja opetustyö vuosilta 1925, 1926, 1931 ja 1932.

⁴⁰ Bruhn, K. 1973. 1900-luvun pedagogisia virtauksia. Otava. Keuruu, 190–193.

Petersen oli sitä mieltä, että koulun toimintaa saivat säädellä vain kasvatukselliset seikat, eivät poliittiset.⁴¹ Työmuotojen vaihteleva käyttö oli leimallista Jenan ohjelmalle. Yhteiset juhlat olivat myös tärkeä osa opetusta.⁴² Petersen oli mukana reformipedagogiikkaa ja uudenlaisia kouluajattelua edustavien kasvattajien ryhmässä *New Educational Fellowshipissa*. Ryhmään kuului erilaisia kasvatustieteen aktiiveja kuten Beatrice Ensor, Maria Montessori, Elsa Köhler, John Dewey, Adolphe Ferrière ja Ovide Decroly. Reformipedagogiikan edustajissa oli Saksassa konservatiivisia pedagogeja kuten esimerkiksi Spranger, henkityhteellistä näkökulmaa edustava Petersen ja sosialistista näkökulmaa edustanut Karsen.⁴³

Muistelmissaan Koskenniemieltä tiedusteltiin, miksei hän ei juuri tutustunut saksalaisiin tutkijoihin. Koskenniemi vastasi, että Sprangeria hän ei jaksanut ymmärtää. Foerster taas oli lähtenyt Saksasta kansallissosialismin noustua valtaan, ja Paulsenia Koskenniemi oli aina vierastanut. Petersenin teki erityiseksi se, miten hän oli saanut pienen koulunsa juurrutetuksi keskikokoisen teollisuuskaupunkiin. Tätä asiaa Koskenniemi arvosti silloisena kansakouluntarkastajana.⁴⁴ Kirjoittaessaan Peter Petersenin elämänvaiheista Koskenniemi korosti Petersenin kielellistä lahjakkuutta. Muutenkin Petersenillä oli monipuolinen ihmistieteellinen koulutus. Petersen oli monella tavalla luonnontieteilijän koulutuksen saaneen Koskenniemen vastakohta, joka ehkä taustansa vuoksi kiinnosti Koskenniemeä. Petersenillä ja Juho Hollolla oli puolestaan yhteisiä piirteitä. Kummallakin oli laaja henkityhteellinen koulutus ja monipuolinen kielitaito, tosin Hollolla vielä Peterseniäkin monipuolisempi. Holloa Koskenniemi tunsi huonosti, ja miesten välit vaikuttivat viileiltä ja muodollisilta. Koskenniemi suhtautui Holloon muisteluksissaan vähemmän arvostavasti kuin moneen muuhun merkittävään intellektuelliin.

⁴¹ Iisalo, T. 1999. Koulutuksen vaiheita keskiajan katedraalikoulusta nykyisiin kouluihin. Otava, Keuruu, 226.

⁴² Sama, 230–234.

⁴³ Kaarttinen, J. 2007, 84.

⁴⁴ Sama, 105–107.

Saksan koululaitos oli pian vuoden 1933 jälkeen alistettu kansallissosialistien ideologialle. Kansallissosialistien ote valtaan oli vain tiukentunut. Totalitaarinen diktatuuri Saksassa oli tullut myös ulkomaalaisille entistä selymmäksi vuonna 1939. Samoin useille ihmisille Suomessa paljastui, että kansallissosialistien hallitsema Saksa ei arvostanut kansainvälistä oikeutta. Suomalaisesta demokratiasta katsottuna matka Saksaan vuonna 1939 oli jonkinlainen kannanotto diktatuurin puolesta.

Koskenniemen mukaan Petersen oli osoittanut, että hän (Koskenniemi) oli ollut ”eräänlainen salapsykologi”.⁴⁵ Koskenniemen mukaan empiriaa harrastavat kasvatustieteilijät olivat Suomessa, kuten Lilius, juuri salapsykologeja. Peterseniä Koskenniemi kiitti kääntymyksestään todeten, että psykologia ei ”voi kasvatuksen tutkimusta olennaisesti auttaa vaikka sillä välinearvoa onkin”.⁴⁶ Tämä näkemys psykologian vähäisestä merkityksestä vaikuttaa myöhempien aikojen projisoinnilta 1930-luvun loppuun. Koskenniemen älykkyystutkimukset ja kirjoitukset sisälsivät kuitenkin selvästi psykologista näkökulmaa. Koskenniemeä pidettiin tiedemiespiireissä 1930-luvun lopulla psykologina tai kasvatustieteiden psykologina pikemminkin kuin kasvatustieteiden opettajana. Lisäksi on muistettava, että Juho Hollon toimesta Koskenniemi pääsi kasvatustieteiden dosentiksi vuonna 1938. Itse Koskenniemi olisi halunnut alakseen kasvatustieteiden ja opetusopin.⁴⁷ Kuitenkin verrattuna esimerkiksi ruotsinkieliseen kasvatustieteilijä Karl Bruhniin, Koskenniemen kosketuspinta koulumaailmaan ja opettamiseen oli vielä sangen vaatimatonta.

Petersen Saksassa

Peter Petersen oli Saksassa hyvin kiistelty hahmo monestakin syystä. Majaniemi on viitannut useampaan saksalaiseen tutkijaan, jotka ovat pohdiskelleet Petersenin roolia ja kykyä toimia kolmannen

⁴⁵ Koskenniemi, M. 1983, 19.

⁴⁶ Sama.

⁴⁷ Koskenniemi, M. 1983, 19.

valtakunnan aikana ja osittain myös DDR:n aikana. Petersenin näkemykset esimerkiksi länsimaisesta demokratiasta ja uskonnon roolista olivat vaikeasti länsimaiseen liberaaliin demokratiaan soveltuvia. Saksalaiset tutkijat ovat myös tulkinneet Peterseniä sijoittaen hänet Saksan historialliseen kontekstiin. Koskenniemi kertoo muisteluksissaan: ”Petersen pääsi alkuun Itä-Saksassa, koska hän ei ollut ollut natsipuolueen jäsen ja koska hänellä oli eräitä ideoita, jotka soveltuivat kommunistisiin kasvatuspyrkimyksiin. Koskenniemen mukaan täällä vierailevista vanhemmista DDR-laisista moni olikin Petersenin entinen oppilas.”⁴⁸ Historioitsija Frank McDonough on kirjassa *Gestapo* esittänyt, että DDR:ssä natsien puhdistukset olivat tehokkaampia kuin Länsi-Saksassa.⁴⁹ Koskenniemi piti Peterseniä lähinnä suomalaisena kasvatusalan ystävänä. Koskenniemi ei halua ymmärrettävästi paljastua henkilöksi, jonka ystävänä oli kansallissosialistien myötäjuoksija. Toisaalta on hiukan erikoista, miksi hänen pitäisi puolustaa Peterseniä natsisympatioilta niin kovasti.

Tullessaan nimitetyksi vuonna 1923 Jenan yliopiston kasvatus-tieteen professoriksi Petersenin nimitys oli Koskenniemen mukaan poliittinen, sillä Thüringenin osavaltion hallitus oli vasemmistolainen ja Petersenistä käytettiin joidenkin toimesta nimitystä *rote Petersen* eli punainen Petersen.⁵⁰ Koskeniemeä voisi tulkita siten, että Peterseniä ei valittu tieteellisillä ansioilla. Kun muualla Petersenin ajattelun yhteydessä tulee esille hänen kytköksensä muun muassa Kristillis-sosiaaliseen kansapuolueeseen CSVD:n, joka oli protestanttisuutta korostava konservatiivinen puolue. Poliittinen käänös lienee tapahtunut Petersenin kohdalla tai sitten hän oli jonkinlainen poliittinen opportunisti, joka vaihtoi poliittista kantaa sopeutuakseen ympäristöön paremmin.

⁴⁸ Sama, 28.

⁴⁹ McDonough, F. 2016. *Gestapo* Natsi-Saksan salaisen poliisin historia. Atena Painettu EU:ssa, 278. Alkuteos *The Gestapo – The Myth and Reality of Hitler’s Secret Police*. Suomentanut Mari Janatuinen.

⁵⁰ Koskenniemi, M. 1988, 7.

Suomessa Peter Petersenistä ja Jenan-koulujärjestelmästä ovat kirjoittaneet Koskenniemen lisäksi Karl Bruhn ja Taimo Iisalo. Matti Koskenniemi kuitenkin tavallaan omi Petersenin itselleen. Toisaalta on ymmärrettävää, että Bruhnilla ei taustansa ja ruotsinkielisen viite-ryhmänsä takia ollut tarvetta markkinoida Peterseniä minään merkikimiehenä.

Koskenniemen mukaan aikakauden nimekkäät ulkomaiset kasvatustieteilijät, kuten Kerschensteiner, Spranger, Fischer, Litt ja Flitner eivät olleet kiinnostuneita Petersenin tutkimuksista ja toiminnasta. Tämä nihkeys selittyi osittain sillä, että kyseiset kasvatustieteilijät eivät olleet koulu-uudistusliikkeen aktiiveja.⁵¹ Erilaiden uudistusliikkeiden parissa on tyypillistä, että usein niin sanottu vanha tapa opettaa tai kasvattaa esitetään kehnona ja tilalle tarjotaan jotain parempaa tapaa. NEFn parissa oli myös selvästi toisistaan poikkeavia näkemyksiä. Kasvatusopin alalla on kuitenkin edelleen vaikea luonnontieteellisesti mitaten paljastaa jonkun menetelmän tuloksellisuus.

Petersen otti vaikutteita kasvatustieteellisuunsa muilta koulu-uudistajilta, joita toimi Uuden kasvatuksen maailmanliiton (NEF) parissa. Tällaisia merkittäviä vaikuttajia oli Adolphe Ferrière, Maria Montessori, Ovide Decroly, Jan Linghart, William. H. Kilpatrick, Helen Parkhurst ja Berthold Otto.⁵² Petersen saksansi Decrolyn, Deweyn, Ferrièren, Linghartin ja Kilpatrickin teoksia.⁵³ Bruhn näki Montessori-pedagogiikan vaikutuksen Peterseniin.⁵⁴

Koskenniemen mukaan Petersenin uudistustyön pohja nojautui Lichtwark-kouluun, jota Petersen johti vuosina 1920–1923. Koulun mieltäminen työyhteisönä ja yhdysluokkajärjestelmä olivat Koskenniemen mukaan Lichtwarkista tulleita ideoita.⁵⁵ Lichtwark-koulu oli saanut nimensä arvostetulta taidehistorioitsijalta ja taidekasvattajalta Alfred Lichtwarkilta (1852–1914). Koskenniemen mukaan Petersen

⁵¹ Sama.

⁵² Sama, 8.

⁵³ Koskenniemi, M. 1988, 10–11.

⁵⁴ Bruhn, K. 1973, 190–192.

⁵⁵ Koskenniemi, M. 1988, 8.

siteerasi Fröbelin sanoja: ” Das ganze Leben des Menchen ist ein Leben der Erziehung”, mikä vapaasti käännettynä tarkoittaa koko elämän olevan kasvatusta.⁵⁶

Petersenin oppirakennelma oli syntynyt vuosina 1923–1933. Näkemykset olivat sekoitus kreikkalaisesta ja saksalaisesta filosofian historiasta ja protestanttisuudesta. Koskeniemen mukaan Petersen pyrki Wundtin vaikutuksesta ”sulattamaan positiiviset tieteenalat ristiriidattomaksi kokonaisuudeksi”.⁵⁷ Edelleen Koskeniemen mukaan Petersen torjui rationalismin, kapitalismin järjestelmänä, monipuoluejärjestelmän valtiokäsitteen sekä luonnonoikeuden. Lisäksi torjuttuihin ideoihin kuuluivat liberalismi ja parlamentarismi.⁵⁸ Jos Koskeniemen lista pitää paikkansa, niin voi sanoa, että Petersen oli hyvin selvästi yhteiskunnallisesti kantaa ottava eli politiikasta todella kiinnostunut ja poliittinen henkilö. Hänen näkemyksensä vaikuttavat selkeästi jopa äärioikeistolaisilta ja irrationaalisilta. Petersen oli opiskellut myös kansantaloustiedettä, joten hänen kapitalismia koskevat näkemyksensä saattoivat johtua Weimarin Saksan alun hyperinflaatiosta tai vuoden 1929 New Yorkin pörssiromahduksen näkemisestä kapitalismin koko kuvana. Jos henkilö ei ollut tiukka sosialisti, niin kapitalismi puutteineenkin oli useimmille yhteiskuntatieteilijöille toimiva järjestelmä jo 1930-luvulla.

Petersen mukaan oli liikaa korostettu järjen kehittämistä, muodollista intellektualismia ja muistitietoa. Tämän tilalle Petersen vaati ”sydämen sivistystä, aitoa hartautta ja veljellistä mieltä”.⁵⁹ Totalitaristisissa kasvatusideoissa oli sama ajatus vastustaa järjen käyttöä ja vähentää kirjojen lukua. Myös meillä Suomessa Lauri Pihkalan mielestä oppikouluissa 1930-luvulla painotettiin perinteistä sivistysihannetta liikaa ruumiillisen kuntoisuuden kustannuksella. Natsi-ideologiaan kuului myös ruumiillisuuden palvominen perinteisen oppineisuuden kustannuksella. Petersenin näkemykset saattoivat sopia kansakoulunopettajille paremmin kuin oppikoulunopettajille. Uudet 1920-

⁵⁶ Sama.

⁵⁷ Sama, 16.

⁵⁸ Sama.

⁵⁹ Sama.

ja 1930-lukujen kasvatuspsykologiset näkökulmat alkoivat myös antaa vihjeitä siitä, miten eri-ikäiset lapset pystyvät ottamaan tietoa vastaan ja prosessoimaan sitä.

Koskenniemen mukaan Jenassa kävi vuosina 1930–1939 eri maista yhteensä 178 vierailijaa. Koskenniemen mukaan ”näin vilkkaat kansainväliset yhteydet olivat tuon ajan Saksassa harvinaisia”, vaikka ei esitäkään vertailukohtaa.⁶⁰ Wienin koululaitokseen tutustuminen oli aivan toista luokkaa runsaudeltaan. Kiinnostavaa oli myös saksalaisten lukuisat vierailut Wienissä.⁶¹ Vaikka Jenassa oli 1920-luvulla noin 50 000 asukasta, oli se tunnettu ja arvostettu yliopistokaupunki. Wienissä taas oli asukkaita noin 1,8 miljoonaa. Wien oli tunnettu psykologian ja sosialidemokraattien harjoittaman koulutuspolitiikan, asuntopolitiikan, seksuaalikasvatuksen, terveydenhoidon ja lastenhuollon kannalta hyvin edistyksellisenä paikkana koko maailmassa.

Koskenniemen mukaan Petersen ei vierailut Itävallassa kuin vasta sodan jälkeen.⁶² Voidaan pohtia eivätkö sosialidemokraattien johtaman Wienin koulu-uudistukset kiinnostaneet Peterseniä tai oliko Wienin laaja yhteiskuntareformi, johon koulujärjestelmän uudistaminen kuului, liian raju. Tämä asian selvittäminen vaatisi oman tutkimuksensa. Huomattava on, että Petersen kuitenkin matkusti suhteellisen paljon. Hän oli vierailevana professorina Nashvilllessa 1928 ja Santiago de Chilen yliopistossa 1929. Hän teki myös luentomatkoja kahteen otteeseen Tanskaan, kerran Norjaan ja Ruotsiin ja kolme kertaa Sveitsiin. Tämän lisäksi hän matkusti viiteen muuhun maahan ennen toista maailmansotaa.⁶³

Koko Itävallassa oli noin 6 miljoonaa asukasta 1920-luvulla. kun taas Weimarin Saksassa oli noin 60 miljoonaa asukasta. Ruotsalainen kasvatuksen historian tutkija Karlsson on taulukoinut Wienin opintovierailut käyttäen hyväkseen kaupungin kouluviranomaisten virallisia raportteja. Yhteen laskettuna aktiivisin vierailuvuosi oli lukuvuosi 1927–1928, jolloin opintovierailuja oli 575. Vierailuja tekevästä maista

⁶⁰ Koskenniemi, M. 1988, 11.

⁶¹ Karlsson, L. 1998, 80–87.

⁶² Koskenniemi, M. 1988, 10.

⁶³ Koskenniemi, M. 1970, 10.

Saksasta oli tehty runsaimmin vierailuja. Lukuvuosi 1925–1926 oli saksalaisten vierailujen huippuvuosi (297 vierailua). Ruotsalaisten huippuvuosi oli lukuvuosi 1926–1927 (50 vierailua) ja yhdysvaltalaisen osalta lukuvuosi 1928–1929 (120 vierailua). Yleisesti ottaen lukuvuonna 1924–1925 vierailuja oli yhteensä kaikkiaan 122, mutta kävijämäärä lisääntyi jo seuraavana lukuvuonna jo 567:ään. Vierailujen määrissä oli aaltoliikettä, mutta vuoteen 1932 johon tilasto päättyy, oli vierailujen lukumäärä vielä yhteensä 418. Karlsson korostaa, että on huomioitava epäviralliset vierailut. Ne olivat hänen mukaansa moninkertaiset virallisiin tilastoihin verrattuna.⁶⁴

Oliko Petersen kansallissosialisti?

Teoksellaan *Oliko Jenan-koulu politisoitunut?* Koskenniemi pyrki puhdistamaan Petersenin maineen kansallissosialistina. Koskenniemi oli kahdessa kirjoituksessaan vuodelta 1941 käsitellyt Saksan matkoja.⁶⁵ Saksan koululaitokseen tutustuessaan jo 1930-luvulla Koskenniemi oli havainnut monia epätyytyttäviä piirteitä. Jena-kirja oli kirjoitettu 1970-luvun alussa, jolloin hän palasi uudelleen Saksan kokemuksiinsa. Tuolloin kolmannen valtakunnan aika oli tunnettu totalitaarisen diktatuurin aikana. Tavalliset ihmiset myös Suomessa tiesivät jo tuolloin, että Saksa historia vuosina 1933–1945 oli hyvin synkkää aikaa. Kolmannen valtakunnan ajoista oli jo 1970-luvun alkuun ilmestynyt monia tutkimuksia ja populaareja yleisteoksia. Vasemmistoradikalismi tuntui myös silloin länsimaissa hyvin voimakkaana. Tällaisessa ilmapiirissä ei ollut mikään ihme, että Koskenniemi ei halunnut kuulua ryhmään ihmisiä, joita leimattiin fasisteiksi 1930-luvun kontaktiensa ja mielipiteidensä takia.

Koskenniemi tyrmää Karl Bruhnin näkemyksen vuodelta 1968, jossa ”Petersenin termi der Führer olisi tulkittavissa kansallissosia-

⁶⁴ Karlsson, L. 1998, 87. Ruotsalaisten virallisten vierailujen toinen huippuvuosi oli lukuvuosi 1930–1931 (35).

⁶⁵ Koskenniemi, M. 1970. *Oliko Jenan-koulu politisoitunut*. Peter Petersenin kansallissosialistisuutta koskevien väitteiden tarkastelua. Tutkimuksia Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos, 13.

lismiin liittymisestä.”⁶⁶ Koskenniemi hylkää Bruhnin väitteen, että Petersen oli 1930-luvun puolivälissä liittynyt NSDAP:hen. Hän myös viittaa siihen, että Petersen ei virkatoveriensa kanssa koskaan siteerannut Hitlerin *Mein Kampf*-teosta. Petersen oli Koskenniemen mukaan tyytyväinen, etteivät kansallissosialistiset nuorisojärjestöt toimineet hänen koulussaan.⁶⁷ Bruhnin jyrkkään näkemykseen vaikutti Koskenniemen mukaan Ruotsissa olleet näkemykset ja Peterseniä kritisoivan Ester Hermanssonin läheinen kytkös Elsa Köhleriin.⁶⁸

Petersenin poliittisesta arvomaailmasta Koskenniemi esitti, että enin osa Weimarin-ajan demokraatteja piti häntä liian punaisena, Thüringenissä taas hänen katsottiin olevan taantumuksellinen – epäilyttävä professori kummassakin tapauksessa.⁶⁹ Ilmaisu demokraatti Weimarin aikana on epäselvä ja outo ilmaisu. Sosialidemokraatit oli Weimarin Saksassa vahva puolue, ja puolueen väri oli punainen. Kommunisteja ja NSDAP olivat puolueita, jotka selvästi vastustivat länsimaista demokratiaa. Vuonna 1932 Petersen liittyi Christlich-sozialer Volkssdienst-puolueeseen, joka oli varsin pieni ja jonka ehdokas Petersen oli viimeisissä valtiopäivävaaleissa vuonna 1933. Puolueen vaalilause oli Koskenniemen mukaan ”Nicht rechts noch links, sondern Jesus Christus”⁷⁰ (” ei oikealle eikä vasemmalle vaan kohti Kristusta). Puolue oli oikeistopuolue, joka tukeutui protestanttiseen keskiluokkaan. Petersenin puolueen iskulause toi hyvin selvästi esille, että uskontoa käytettiin tarkoitushakuisesti politiikan tekemiseen. Luterilaiset olivat perinteisesti korostaneet, että uskontoa ja politiikkaa ei pidä sotkea toisiinsa. Suomessa samoihin aikoihin muun muassa Lapuan liikkeen toimesta oli uskonnollisia näkemyksiä sekoitettu äärioikeistolaiseen ajatteluun. Tämä protestanttisuuden ja politiikan yhdistäminen tällä tavalla ei varmaan ihastuttanut Elsa Köhleria tai Charlotte Bühleriä. Tämä naiskaksikko oli tehnyt merkittävää työtä

⁶⁶ Koskenniemi, M. 1970, 6.

⁶⁷ Sama, 8–9.

⁶⁸ Sama, 4.

⁶⁹ Sama, 9. Koskenniemi viittaa 1930 luvun alkuun näissä kaksijakoisissa näkemyksissä.

⁷⁰ Koskenniemi, M. 1970, 9.

sosialidemokraattien hallitsemassa Wienissä. Nämä naiset eivät olleet puoluepoliittisesti aktiiveja, mutta olivat sisäistäneet Wienin yhteiskuntareformien tärkeyden austromarxismien aikana. Köhler oli roomalaiskatolilainen taustaltaan eikä luterilainen kuten Petersen. Bühler oli taas alkujaan saksalainen ja juutalaiseen sukuun syntynyt.

Koskenniemi esitellessään Petersenin vuoden 1932 *Pädagogik*-teoksen uutta painosta: *Die Pädagogik der Gegenwart* vuodelta 1937, jossa esiintyy Kolmannen valtakunnan henkilöitä ja käsitteitä, toteaa, että Petersenin toimintaa voidaan pitää ”luovimisena”. Kasvatustilafilosofi Petersen näyttäytyi Koskenniemen mukaan metafysikkona ja uskovana kristittyinä. Tämä ei Koskenniemen mukaan sopinut kansallissosialismin oppeihin.⁷¹ Vuonna 1937 kansallissosialistien ideologia ei ollut vielä vakiinnuttanut asemaansa Saksassa. ”Tunnustuskirkkoon” kuuluvia, jotka vastustivat kristinuskon puhdistamista juutalaisuudesta ja kristinuskon yhdistämistä kansallissosialismin oppeihin, alettiin vainota kesällä 1937. Saksan kirkkoja ei haluttu kuitenkaan vielä tuolloin pelottaa natsismin pakanallisuudella ja rotuoppien julmuudet eivät myöskään olleet vielä suuremmin saksalaisille paljastuneet. Kristitty metafysikko, joka ei arvostellut järjestelmää, oli järjestelmän kannalta todennäköisesti hyväksikäytettävä myötäjuoksija, joka ei millään tavalla uhannut järjestelmää, vaan ulospäin antoi Saksan järjestelmästä suvaitsevan kuvan. Vaikka Petersen korosti olevansa kristitty, niin hän ei seurannut luterilaisten teologioiden kuten Martin Niemöllerin ja Dietrich Bonhoefferin tietä.

Koskenniemi korostaa, miten Petersen vierasti politiikkaa. Hän suhtautui Koskenniemen mukaan ”kriittisesti niin keisariaikaan ja Weimarin tasavaltaan kuin kolmanteenkin tasavaltaan”.⁷² Tässä Koskenniemi ei taida muistaa hiukan aikaisemmin paljastamia tietoja, että Petersen oli vaaleissa ehdokkaana ja että hänet oli nimitetty Jenaan professoriksi vuonna 1923 poliittista syistä. Jos henkilö ei varsinaisesti kuulu mihinkään poliittiseen puolueeseen, se ei tarkoita, että hän lukeutuisi välttämättä poliittisesti neutraalien ryhmään. Totalitaaristen järjestelmien piirissä elävät ihmiset puolustelivat usein

⁷¹ Sama, 14.

⁷² Sama.

elämäntapaansa, etteivät he olleet puoluepoliittisesti aktiiveja ja siten eivät olleet vastuussa järjestelmän hirmuteoista. Se lienee totta, että Petersen ei puoluepoliittisesti vaikuttanut olevan kovin aktiivinen.

Petersen oli kiinnostunut vallankäytöstä ja yhteiskunnallisesta vaikuttamisesta, ja erityisesti kasvatuksen vallankäyttö kiinnosti häntä. Puolustaessaan Petersenin epäpoliittisuutta oikeistolainen Koskenniemi lienee ajatellut, että vasemmistolainen on aina poliittinen tuodessaan yhteiskunnallisia näkemyksiä esille, mutta arvoiltaan oikeistolainen on mielipiteitään lausuaessaan yhteiskunnallisesti neutraali, jos ei varsinaisesti kuulu mihinkään puolueeseen. Koskenniemen omista tutkimuksissa 1930-luvulla Suomi näyttäytyi kansakuntana, jossa ei vallinnut luokkaeroja tai poliittisia ristiriitoja ja jossa vuoden 1918 perintö näkyi vain vähäisenä. Toisin sanoen hän ei ankkuroinut tutkimuksiaan yhteiskunnalliseen todellisuuteen.

Lopuksi

Matti Koskenniemi erosi Kasvatustieteen professorin virasta täysinpalvelleena vuonna 1972. Vuoden 1970 Petersen-kirjoitus voidaan siis tulkita jo eläkeikää lähestyvän Koskenniemen puolustuskirjoituksena itsestään ja tutkijauransa idolista. Koskenniemi näki ystävänsä Petersenin ihanteellisessa valossa. Vaikuttaa siltä, että korostaessaan Petersenin yhteyttä omiin tapaustutkimuksiinsa Koskenniemi sai liitettyä itsensä Reiningeriä tunnetumpaan kasvatustieteen mieheen. Karl Bruhn oli jo eläkkeellä, kun Koskenniemi kirjoitti tekstinsä. Bruhnin teos, jossa hän käsitteli 1900-luvun pedagogisia virtauksia, myös Peterseniä, ilmestyi vuonna 1968 ruotsinkielisenä.

Vuoden 1983 ja 1988 kirjoituksissaan Koskenniemi toistelee samoja näkemyksiä. Petersen ei kuulunut kansallissosialistiseen puolueeseen, joten Peterseniä ei voi pitää fasistina. Koskenniemi myös kritisoi Petersenin joitakin näkemyksiä. Tämä olikin ymmärrettävää, sillä 1930-luvulla Koskenniemi oli nuori tutkija, jolle kasvatustieteen maailma alkoi vasta valjeta vähitellen laajemmin. Emeritus-professorina Koskenniemi oli 1980-luvulla hyvin tutustunut kasvatustieteen maailmaan. Saksa oli muuttunut 1930-luvun lopun ajoista. Saksan de-

mokraattinen tasavalta eli DDR oli suhteellisen vahva valtio, samoin toinen Saksan liittotasavalta eli BRD. Jena, missä Petersen oli toiminut yliopiston professorina, oli jäänyt DDR:n alueelle Saksojen jaossa.

Koskenniemen myöhempien tekstien ilmestymisen aikaan vuosina 1983 ja 1988 Karl Bruhn oli jo kuollut. Muisteluskirjassa vuodelta 1983 Koskenniemi saneli tekstiä kirjan toimittajille, jotka olivat lisäksi haastatelleet kasvatusalan toimijoita. Koskenniemi vastaili oman haunsa mukaan tai kertoi hänen mielestään tärkeistä asioista ja ihmisistä. Kirjaa leimaa Koskenniemen halu jättää jonkinlainen henkinen testamentti tai kanonisoitu kuva itsestään yliopistolle. Vuoden 1988 teosta kirjoittaessaan Koskenniemi oli melkein 80-vuotias. Vanhana elämää katsoessaan ihmisillä on tapana nähdä elämä tarinallisena. Tähän Petersenin rooli Koskenniemen tieteellisen näkemyksen kirjastajana sopi. Petersenin kirje vuodelta 1936 oli hyvä aloitus Koskenniemen menestystarinassa.

LÄHTEET

Aikalaislehdet

Opettajain lehti. Eripainos Martti Helan artikkelista Saksan nykyinen kansakoulunopettajain valmistus. Helsinki 1930. Raittiuskansan Kirjapaino Oy.

Uudistuva kasvatus ja opetustyö vuodelta 1925 no 1, 25 ja no 3,7, 1926 no 4, 1931 no 4 ja 1932 no 2 ja 4.

Verkkojulkaisut

Tieteessä tapahtuu: Juha Mannisen artikkeli tieteessä tapahtuu. Eino Kailan tie Wienin piiriin. Verkkojulkaisu. tieteessatapahtuu.fi/022/manninen022.htm. Luettu 9.10.2016.

Kirjallisuus

Bruhn, K. 1973. 1900-luvun pedagogisia virtauksia. Otava. Keuruu.

Iisalo, T. 1999. Koulutuksen vaiheita keskiajan katedraalikoulusta nykyisiin kouluihin. Otava. Keuruu.

Kaarttinen, J. 2007. Kohti uljasta ihmistä-näkemyksiä kansallissosialistisesta kasvatusideologiasta. Turun yliopisto kasvatustieteiden laitos Pro gradu.

Kaarttinen, J. 2010. Saksalaisten opettajien ja heidän etujärjestöjensä suhtautuminen kansallissosialisteihin Weimarin tasavallan aikana (1919–1933). Kasvatus 5/2010.

-
- Karlsson, L 1998. Leka, lära, öva, arbeta verkskapa. Elsa Köhler en österriska aktivitetpedagog i Sverige Lund University press.
- Koskenniemi, M. 1938. Älykkyystutkimuksen menetelmät. Porvoo-Helsinki. WSOY.
- Koskenniemi, M. 1970. Oliko Jenan-koulu politisoitunut. Peter Petersenin kansallissosialistisuutta koskevien väitteiden tarkastelua. Tutkimuksia Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos.
- Koskenniemi, M. 1983. Matti Koskenniemi... Niin mielelläni vielä. (toim.) Jussila, J ja Kansanen, P. Helsinki 1983. Helsingin yliopiston opettajainkoulutuslaitos. Helsingin yliopiston monistuspalvelu Painatusjaos Helsinki 1983.
- Koskenniemi, M. 1988. Peter Petersen. Elämä ja vaikutus suomalaisesta näkökulmasta. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta Julkaisusarja A:125 1988. Turku 1988.
- Kuparinen, E. 1998. Artikkelit ”Für Führer, Volk und Vaterland”- tavoitteena kansallissosialistinen ihminen. Teoksessa Härmänmaa, T. ja Mattila, M. (toim.). Uusi uljas ihminen eli modernin pimeä puoli. Atena. Jyväskylä.
- McDonough, F. 2016. Gestapo. Natsi-Saksan salaisen poliisin historia. Atena Painettu EU:ssa, Alkuteos: The Gestapo – The Myth and Reality of Hitler’s Secret Police. Suomentanut Mari Janatuinen.
- McElligott, A. 2013. Short Oxford History of Germany. Oxford University Press.
- Skinnari, S. ja Tähtinen, J. (toim.) 2007. Kasvatus ja koulukysymys Suomessa vuosisatojen saatossa. Majaniemi, J. Älykkyystutkimuksen rajat – Matti Koskenniemen opintomatka kansallissosialistiseen Saksaan vuonna 1935. Suomen Kasvatustieteellinen seura Kasvatusalan tutkimuksia 29. Helsinki.